MILLIY MATBUOT VA ADABIYOTSHUNOSLIK MUAMMOLARI

Abduxoliqova Durdona

TerDPI talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy matbuot va adabiyotshunoslik muammolari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Milliy matbuotning shakllanishi, jadid matbuoti sahifalarida adabiyot, til, milliy uyg'onish, ma'rifat va tanqid masalalarining yoritilishi, shuningdek, o'zbek adabiyotshunosligi taraqqiyotida davriy nashrlarning tutgan o'rni ochib beriladi. Maqolada "Taraqqiy", "Sadoyi Turkiston", "Oyina" kabi nashrlar, jadid adabiy tanqidi, Fitrat, Cho'lpon, Vadud Mahmud kabi ijodkorlarning adabiy-estetik qarashlari hamda zamonaviy adabiyotshunoslikdagi ilmiy xolislik, metodologiya, matnshunoslik, tanqid madaniyati, elektron matbuot va ommaviy axborot vositalari bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Milliy matbuot adabiyotshunoslik fikrining shakllanishi, rivojlanishi va jamoatchilikka yetib borishida muhim maydon sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: milliy matbuot, adabiyotshunoslik, adabiy tanqid, jadid matbuoti, matbuot tarixi, adabiy jarayon, ilmiy xolislik, tanqid madaniyati, matnshunoslik, milliy uyg'onish.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируются проблемы национальной печати и литературоведения. Раскрываются формирование национальной печати, освещение на страницах джадидской прессы вопросов литературы, языка, национального пробуждения, просвещения и критики, а также роль периодических изданий в развитии узбекского литературоведения. В статье рассматриваются такие издания, как "Тараккий", "Садои Туркистон", "Ойина", джадидская литературная критика,

литературно-эстетические взгляды Фитрата, Чулпана, Вадуда Махмуда, а также современные проблемы литературоведения, связанные с научной объективностью, методологией, текстологией, культурой критики, электронной прессой и средствами массовой информации. Национальная печать оценивается как важная площадка формирования, развития и распространения литературоведческой мысли.

Ключевые слова: национальная печать, литературоведение, литературная критика, джадидская пресса, история печати, литературный процесс, научная объективность, культура критики, текстология, национальное пробуждение.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the problems of national press and literary studies. It examines the formation of the national press, the coverage of literature, language, national awakening, enlightenment, and criticism in Jadid periodicals, as well as the role of periodical publications in the development of Uzbek literary scholarship. The article discusses such publications as "Taraqqiy", "Sadoyi Turkiston", and "Oyina", Jadid literary criticism, the literary and aesthetic views of Fitrat, Cholpon, and Vadud Mahmud, and contemporary issues of literary studies related to scholarly objectivity, methodology, textual studies, critical culture, digital journalism, and mass media. The national press is regarded as an important platform for the formation, development, and dissemination of literary thought.

Keywords: national press, literary studies, literary criticism, Jadid press, history of journalism, literary process, scholarly objectivity, culture of criticism, textual studies, national awakening.

Milliy matbuot va adabiyotshunoslik o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan ikki muhim ma'naviy-ma'rifiy sohadir. Matbuot jamiyat tafakkurini uyg'otuvchi, xalqni ilm-ma'rifatga chorlovchi, ijtimoiy fikrni shakllantiruvchi vosita bo'lsa, adabiyotshunoslik badiiy adabiyotning mohiyati, taraqqiyoti, g'oyaviy-estetik xususiyatlari va milliy tafakkurdagi o'rnini ilmiy jihatdan tahlil qiladi. Shu sababli milliy matbuot tarixini adabiyotshunoslik taraqqiyotidan, adabiyotshunoslik muammolarini esa matbuot maydonidan ajratib o'rganish mumkin emas. O'zbek milliy matbuotining shakllanishi jadidchilik harakati bilan bevosita bog'liq. XX asr boshlarida jadidlar matbuotni xalqni uyg'otish, ilm-ma'rifatga chorlash, milliy ongni shakllantirish va ijtimoiy muammolarni muhokama qilish maydoni sifatida baholadilar. Milliy matbuot tarixiga oid manbalarda "Taraqqiy" gazetasi 1906-yildan boshlab o'zbek milliy matbuotining dastlabki muhim nashrlaridan biri sifatida ko'rsatiladi. Jadid matbuoti sahifalarida adabiyot, maktab, til, tarbiya, millat, teatr, ayollar masalasi, milliy uyg'onish, ijodkor mas'uliyati va badiiy so'zning jamiyat hayotidagi o'rni haqida bahslar olib borildi. "Sadoyi Turkiston"da milliy matbuotni taraqqiy ettirish va yoshlarni ilmga jalb qilish millat ravnaqi uchun muhim yo'l sifatida talqin qilingani qayd etiladi.

Milliy matbuotning dastlabki bosqichida adabiyotshunoslik bugungi ma'nodagi mustaqil akademik fan ko'rinishida to'la shakllanmagan bo'lsa-da, adabiy-tanqidiy fikr, taqriz, munozara, adabiy bahs va estetik qarashlar matbuot sahifalarida paydo bo'la boshladi. Demak, o'zbek adabiyotshunosligi va adabiy tanqidining shakllanishida davriy matbuot muhim maktab vazifasini bajardi.

Jadid adabiy tanqidida badiiy asar faqat estetik hodisa sifatida emas, balki millatni uyg'otuvchi, xalqni ma'rifatga chorlovchi, ijtimoiy ongni o'zgartiruvchi vosita sifatida baholandi. Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Behbudiy, Vadud

Mahmud kabi ziyolilar adabiyot, til, teatr va tanqid haqidagi qarashlari bilan milliy adabiyotshunoslik tafakkurining dastlabki nazariy asoslarini yaratdilar. O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixiga oid manbalarda Vadud Mahmud faoliyati Cho'lpon va Fitrat asarlariga taqrizlar yozishdan boshlangan muhim adabiy-tanqidiy jarayon sifatida qayd etiladi.

Milliy matbuotning adabiyotshunoslikdagi muhim xizmati shundaki, u adabiy jarayonni omma bilan bog'ladi. Adabiy asar haqida fikr yuritish, ijodkor faoliyatiga baho berish, yangi janrlar va uslublar haqida munozara qilish, milliy adabiy til masalasini ko'tarish, badiiy asarning ijtimoiy vazifasini aniqlash kabi masalalar aynan matbuot orqali keng jamoatchilik muhokamasiga chiqdi. Bu jarayonda "Oyina" jurnali alohida o'rin tutadi. "Oyina" jadidlarning ma'rifiy, adabiy, ijtimoiy va madaniy qarashlarini yoritgan muhim nashrlardan biri bo'lib, unda millat, maktab, til, teatr, badiiy adabiyot va ma'naviy islohot masalalariga keng e'tibor qaratildi. Milliy matbuot tarixiga oid tadqiqotlarda "Taraqqiy"dan "Oyina"gacha bo'lgan nashrlar Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida muhim hodisa sifatida baholanadi. Adabiyotshunoslik muammolarining biri — adabiy jarayonga xolis va ilmiy yondashish masalasidir. Har bir davr adabiyotni o'z mafkuraviy, siyosiy yoki estetik mezonlari asosida baholashga intilgan. Ayrim davrlarda adabiy merosga biryoqlama qarash, ijodkor shaxsini siyosiy mezonlar bilan baholash, badiiy asarning estetik mohiyatidan ko'ra mafkuraviy jihatini ustun qo'yish holatlari kuzatilgan. Bu esa milliy adabiyotshunoslikda xolislik va ilmiylik masalasini doimiy muammo sifatida kun tartibiga qo'yadi. Ayniqsa, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi jadid ijodkorlari merosining o'rganilishi bu muammoni yaqqol ko'rsatadi. Ularning ijodi uzoq vaqt davomida siyosiy yondashuvlar ta'sirida baholangan bo'lsa, mustaqillik yillarida bu merosga xolis,

milliy va ilmiy nuqtayi nazardan yondashish imkoniyati yuzaga keldi. Cho'lpon va Fitrat ijodining o'zbek adabiyotshunosligida o'rganilishi bo'yicha tadqiqotlarda mustaqillik davrida bu ijodkorlar merosiga yangicha munosabat shakllangani ta'kidlanadi.

Milliy matbuot adabiy merosni qayta baholash jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Chunki matbuotda e'lon qilingan maqola, taqriz, suhbat, ilmiy munozara va adabiy bahslar orqali muayyan ijodkor yoki asar haqidagi ijtimoiy-estetik qarashlar shakllanadi. Shu jihatdan matbuot adabiyotshunoslik fikrining faqat aks ettiruvchisi emas, balki uni shakllantiruvchi faol maydon hisoblanadi. Adabiyotshunoslikdagi yana bir muhim muammo — metodologik yondashuv masalasidir. Badiiy asarni qanday mezon bilan tahlil qilish, qaysi nazariy asosga tayanish, milliy adabiyotga xorijiy nazariyalarni qanday qo'llash, tarixiylik va zamonaviylikni qanday uyg'unlashtirish kabi savollar bugungi adabiyotshunoslik oldida turgan dolzarb vazifalardandir. Faqat biografik yoki faqat g'oyaviy yondashuv badiiy asarning murakkab estetik tabiatini to'liq ochib bera olmaydi.

Bugungi adabiyotshunoslikda struktur tahlil, psixologik tahlil, lingvopoetik yondashuv, germenevtika, komparativistika, lingvokulturologiya, gender yondashuv, retseptiv estetika kabi metodlar qo'llanmoqda. Biroq bu metodlardan foydalanishda milliy adabiyotning ichki qonuniyatlarini, tarixiy-madaniy zaminini va xalq tafakkuriga xos badiiy mezonlarni unutmaslik kerak. Aks holda nazariya asarni ochishga emas, balki uni sun'iy talqin qilishga olib kelishi mumkin. Milliy matbuot va adabiyotshunoslik munosabatida tanqid madaniyati masalasi ham muhimdir. Adabiy tanqid ijodkorni tahqirlash yoki asarni yuzaki maqtash vositasi emas, balki badiiy jarayonni tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarni ilmiy asosda ko'rsatish, ijodkor va o'quvchi o'rtasida estetik ko'prik yaratish vazifasini bajarishi

lozim. Adabiy tanqid tarixiga oid manbalarda ham adabiyotshunos va tanqidchi faoliyati o'rtasida muayyan farqlar borligi, tanqidning adabiy jarayon bilan bevosita bog'liq ekani ta'kidlanadi.[1]

Hozirgi matbuotda adabiy tanqidning susayishi, taqriz janrining kam e'tibor topishi, ayrim maqolalarda ilmiy tahlildan ko'ra reklama yoki umumiy maqtovning kuchayishi adabiyotshunoslik muammolaridan biridir. Asar haqida yozilgan maqola faqat "yaxshi", "ta'sirchan", "dolzarb" kabi umumiy baholar bilan cheklanmasligi, balki matn, obraz, kompozitsiya, til, uslub, konflikt, janr va badiiy-estetik xususiyatlarni tahlil qilishi zarur. Matbuotdagi adabiyotshunoslik muammolaridan yana biri — ilmiy til va ommaboplik muvozanatidir. Ilmiy maqola haddan tashqari murakkab, tushunarsiz va sun'iy terminlarga boy bo'lsa, keng o'quvchi undan uzoqlashadi. Aksincha, haddan tashqari soddalashtirilgan matn esa ilmiylikdan yiroqlashadi. Shu sababli milliy matbuotda adabiyotshunoslikka oid maqolalar ilmiy aniqlik bilan birga o'quvchiga tushunarli uslubda yozilishi lozim.[2]

Adabiyotshunoslikdagi matnshunoslik muammosi ham milliy matbuot bilan bog'liq. Ko'plab ijodkorlarning asarlari dastlab gazeta va jurnallarda e'lon qilingan. Ularning keyingi nashrlari bilan dastlabki matbuot variantlarini solishtirish, muallif tahrirlarini aniqlash, senzura ta'sirini o'rganish, matnning asl shaklini tiklash adabiyotshunoslikning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonda eski matbuot nashrlari bebaho manba vazifasini bajaradi. Milliy matbuot tarixini o'rganish adabiyot tarixini to'ldiradi. Chunki ayrim adabiy bahslar, ijodkorlar haqidagi dastlabki taqrizlar, asarlarning ilk e'lonlari, adabiy jarayon haqidagi zamondosh fikrlar aynan gazeta va jurnal sahifalarida saqlanib qolgan. Shuning uchun matbuot

[1] Adabiy tanqid badiiy jarayonni ilmiy-estetik baholash, yutuq va kamchiliklarni xolis ko'rsatish vazifasini bajaradi.

[2] Adabiyotshunoslikka oid matbuot materiallarida ilmiylik va ommaboplik muvozanati saqlanishi zarur.

materiallarini ilmiy muomalaga kiritish o‘zbek adabiyotshunosligi uchun muhim manbashunoslik vazifasidir.[3]

Bugungi kunda elektron matbuot va internet adabiyotshunoslik oldiga yangi muammolarni qo‘ymoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, saytlar, bloglar va elektron jurnallarda adabiyot haqida ko‘plab fikrlar bildirilmoqda. Bu jarayon bir tomondan adabiy fikr almashinuvini tezlashtirsa, ikkinchi tomondan yuzaki baho, manbasiz ma’lumot, ko‘chirma material, plagiat, ilmiy mezonlarning buzilishi kabi muammolarni ham kuchaytirmoqda. Raqamli matbuot davrida adabiyotshunoslikning eng katta vazifalaridan biri — ilmiy ishonchlilikni saqlashdir. Har qanday adabiy fikr dalil, manba, matn tahlili va nazariy asosga tayanishi kerak. Internetdagi tezkorlik ilmiy puxtalik o‘rnini bosa olmaydi. Shu bois zamonaviy adabiyotshunoslik matbuotda faqat tezkor fikr bildirish bilan emas, balki mas’uliyatli, manbali, xolis va chuqur tahlil madaniyatini shakllantirish bilan ham shug‘ullanishi zarur.

Milliy matbuot va adabiyotshunoslik munosabatida yana bir dolzarb masala — yosh tadqiqotchilar va ijodkorlarni adabiy-tanqidiy jarayonga jalb qilishdir. Matbuot yosh adabiyotshunoslar uchun ilmiy maktab, fikr sinovi va tajriba maydoni bo‘lishi kerak. Buning uchun gazeta va jurnallarda taqriz, adabiy suhbat, ilmiy munozara, yangi nashrlar tahlili, ijodiy portret, adabiy jarayon sharhi kabi janrlarga keng o‘rin berilishi lozim. Adabiyotshunoslikning yana bir muammosi — milliy va jahon adabiy jarayonlari o‘rtasidagi aloqalarni chuqur o‘rganishdir. Milliy matbuot bu borada tarjima adabiyoti, qiyosiy adabiyotshunoslik, jahon adabiyoti tajribasi va o‘zbek adabiyotining xalqaro maydondagi o‘rni haqida ilmiy-

[3] Matbuot materiallarini ilmiy muomalaga kiritish o‘zbek adabiyoti tarixini chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi.

ommabop materiallar berishi mumkin. Bu esa o‘quvchining estetik dunyoqarashini kengaytiradi va adabiyotshunoslik tafakkurini boyitadi.

Milliy matbuot adabiy jarayonning faqat tarixiy emas, balki zamonaviy holatini ham yoritishi kerak. Hozirgi she’riyat, nasr, dramaturgiya, bolalar adabiyoti, tarjima adabiyoti, internet adabiyoti, adabiy bloglar, kitobxonlik madaniyati, nashriyot muammolari va o‘quvchi didi kabi masalalar adabiyotshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridir. Bu mavzular matbuotda ilmiy asosda yoritilsa, adabiy jarayon sog‘lom tahlil maydoniga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, milliy matbuot va adabiyotshunoslik bir-birini to‘ldiruvchi ikki muhim sohadir. Milliy matbuot adabiy fikrni ommaga yetkazadi, adabiy bahs va tanqid uchun maydon yaratadi, adabiy jarayonni hujjatlashtiradi va ilmiy-tanqidiy tafakkurni shakllantiradi. Adabiyotshunoslik esa matbuot sahifalarida e’lon qilinayotgan adabiy materiallarga ilmiy mezon, nazariy asos va estetik baho beradi. Bugungi kunda milliy matbuot va adabiyotshunoslik oldida xolislik, ilmiylik, metodologik puxtalik, tanqid madaniyati, matnshunoslik, manbashunoslik, elektron axborot maydonida ishonchlilikni saqlash kabi muhim vazifalar turibdi. Jadid matbuotining ma’rifiy ruhi, adabiy tanqidning xolislik tamoyili va zamonaviy ilmiy yondashuvlar uyg‘unlashgandagina milliy matbuot adabiyotshunoslik taraqqiyotiga samarali xizmat qiladi. Shu ma’noda milliy matbuot adabiy tafakkur ko‘zgusi, adabiyotshunoslik esa bu ko‘zgudagi ma’naviy-estetik jarayonlarni ilmiy anglash vositasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nazarov B., Rasulov A. va boshqalar. **O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi**. Toshkent.

2. Quronov D. **Adabiyotshunoslikka kirish**. Toshkent: Akademnashr.
3. Eshmamatovna, E. S. A GLANCE TO THE CREATIVE WORKS OF THE POET TESHA SAYDALIYEV. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.*, 87.
4. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, *11*(12), e2676.
5. GABRIEL GARCIANING "ATIRGULNING TIKONI" ASARI. (2025). *Ustozlar Uchun*, *85*(7), 223-225. https://journalss.org/index.php/ust/article/view/10194
6. Saidmuradova, S., & Madina, T. L. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 147-152.
7. O'RTA OSIYODA NOTIQLIK SAN'ATI. (2025). *Ustozlar Uchun*, *85*(7), 39-41. https://journalss.org/index.php/ust/article/view/10091
8. Xurramovna, Q. G., & To'raqulovna, D. M. (2025, December). "FARHOD VA SHIRIN" DOSTONIDAGI ONOMOSTIK BIRLIKLARNING BADIIY-POETIK AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION.* (Vol. 1, No. 5, pp. 58-61).
9. Dilshoda, A. (2025). MUHAMMAD YUSUF IJODINING ADABIYOTIMIZDA TUTGAN O 'RNI. Global Science Review, 1(1), 388-392.
10. Sarvinoz, J. (2025). " ALKIMYOGAR" ASARIDAGI RAMZIY OBRAZLAR TAHLILI. *Global Science Review*, *3*(4), 342-344.

11. Zebiniso, T. (2022). SIFAT SOZ TURKUMINING USLUBIY XUSUSIYATLARI. *Scientific Impulse*, *1*(4), 34-37.
12. Mardonova Lobar Umaraliyevna. (2024). TARIXIY MANBALARDA AMIR TEMUR OBRAZINING BADIIY TALQINLARI. IMRAS, 7(6), 56–60.
13. Zafariddin, Temirov, and Xujanova Nasiba. "The Triumph of Light Over Darkness." *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, vol. 33, 20 Feb. 2025, pp. 34-37.
14. Komilovna M. S. Hydronims Formed by the Method of Syntactic and Transonimization //World Bulletin of Social Sciences. – T. 37. – C. 16-18.